

AHMET AĞAOĞLU • Serbest Fırka Hatıraları

AHMET AĞAOĞLU (AGAYEV) 1869, Azerbaycan. OrtaöĖrenimini Tiflis'te (Tiflis Lisesi), yükseköğrenimini 1888'de Paris Hukuk Fakültesi, Sorbonne Tarih ve Filoloji bölümlerinde tamamladı. Yazılarında ve siyasal yaşamında Batı uygarlığının bütünüyle benimsemesini, TürkçülüĖü ve liberal düşünceyi savundu. Üniversite öğrenciliği sırasında *La Nouvelle Revue* dergisinde yazıları yayımlandı. 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Cemiyetin yayın organı *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yazdı. 1912'de Afyonkarahisar mebusluğuna seçildi. 1915'te İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyesi oldu. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Kafkas orduları siyasi müşaviri olarak Rusya'ya gitti. Geri döndüğünde İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. 1921'de serbest bırakılınca Anadolu'ya geöen AĞaoğlu Ankara Hükümetince Matbuat Umum MüdürlüĖü Ėörevine getirildi. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna katıldı. Partinin programı ve tüzüğünün oluşturulmasına önemli katkısı oldu. 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da öldü. *Üö Medeniyet* (1927), *Devlet ve Fert* (1933) ve *İhtilal mi, İnkılâp mı?* (1942) yayımlanmış eserlerinin bir kısmıdır.

NebiöĖlu Yayınevi, 1949 (1 baskı)

Baha Matbaası, 1969 (1 baskı)

İletişim Yayınları 253 • Anı Dizisi 15

ISBN-13: 978-975-470-396-2

© 1994 İletişim Yayıncılık A. Ő. (1. Basım)

1-2. BASKI 1994-2011, İstanbul

3. BASKI 2018, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Ahmet Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET AĐOĐLU

Serbest Fırka Hatıraları

i l e t i Ő i m

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) Hayatı ve Eserleri	13
Birinci Baskıya Önsöz / SAMET AĞAOĞLU	17
İkinci Baskıya Önsöz / SAMET AĞAOĞLU	21
BİRİNCİ BÖLÜM	
<i>Serbest Fırka'nın Kuruluşu</i>	23
İKİNCİ BÖLÜM	
<i>İzmir Hadiseleri</i>	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
<i>Kavganın Şiddetlenmesi ve Fırkanın Kapatılması</i>	69
Belgeler	123

Önsöz

UFUK ÖZCAN

Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), yakın dönem tarihimizin entelektüel ve siyasal hayatında olduğu kadar, basın tarihimizde de seçkin bir yer işgal etmektedir. Düşünce çizgisi, yaşadığı çağın dinamizm kazanan siyasal ve toplumsal dönüşümlerine bağlı olarak değişme göstermiştir. Büyük ölçüde mevcut siyasal gündem tarafından belirlenen düşüncelerinde çağının sorunlarına ilişkin somut bir tutumu izlemek güç olmayacaktır. Fakat aynı nedenle Ağaoğlu'nun bütün zihinsel etkinliğine zemin oluşturabilecek ortak bir temel aramak da boşuna bir çabadır. Çünkü bu temel, ne Paris yıllarındaki İranizmi, ne uzun bir dönem bütün enerjisini hasrettiği toplumsal reform ve Türkçülük düşünceleri, ne de ancak 1930'larda belirgin bir vurgu kazanan liberalizmi olacaktır.

Ahmet Ağaoğlu, imparatorluktan cumhuriyete geçiş evresinde olduğu kadar, yeni rejimin kuruluşunda da önemli rol oynayan seçkinler arasında yer alır. Değişen koşullar seçkinlerin kimlik ve rollerini de değişime zorlamıştır. Dış siyasetin önem kazandığı imparatorluk döneminde toplumlar

arası ilişkilerde aracılık rolüyle öne çıkan Ağaoğlu'nu, iç siyasetin ağırlık kazandığı cumhuriyet yıllarında, bu kez yeni toplumsal kimliğin inşasına yönelik eylemin etkin bir üyesi olarak buluyoruz. Yeni gelişmeler, her seçkin için olduğu kadar Ağaoğlu için de belirli kısıtlamalar, sınırlılıklar getirmiştir. Böylece denilebilir ki, onun düşünce serüvenine daima eşlik etmiş olan başlıca özellik, yaşadığı dönemin siyasal ilgileri olmuştur. Bütün makalelerine yansıyan bu ilgiler entelektüel tercihlerini biçimlendirmiştir. İmparatorluğun son yıllarında bir gazeteci ve siyasetçi olarak tutumu, şu veya bu Batılı ülkenin taraftarlığını savunmak şeklinde belirlenen Türkçü Ahmet Aqayef ile cumhuriyetçi, laik, liberal kürsü profesörü Ahmet Ağaoğlu arasında elbette bazı farklılıklar göze çarpmaktadır.

Sözkonusu yeni gelişmeler eşliğinde Ağaoğlu'nun düşüncesi başlangıçta anti-Türkizmi de içeren koyu bir İranizm-den cedidciliğe, büyük savaş yıllarında Pan-Türkizme, mütarekeyi ve Malta sürgününü izleyen dönemden itibaren Misak-ı Milli Türkçülüğüne ve son olarak da liberal muhalefet çizgisine çok da yumuşak olmayan geçişler yapmıştır. Bu kopukluklar nedeniyle Ağaoğlu'nun çağdaş Türk düşüncesi içindeki yerini ve rolünü belirleme güçlüğü söz konusudur.

Cumhuriyet'in ilânıyla, eski toplumsal kimliğin tasfiyesi ve yeni bir kimliğin topluma empoze edilmesi gündeme gelmiş, bu ihtiyacı karşılamak üzere de devlet güdümlü seçkinlerin çabaları özendirilmiştir. Öte yandan yeni rejim, yeneden kadrolaşmayı da gerektirdiğinden sözkonusu seçkinler düşünsel/ideolojik rehberliğe yöneltmenin yanı sıra, kamu örgütlerinde, siyasal partilerde vs. istihdam edilmişlerdir. Ağaoğlu da bu yeni rolü üstlenen ve başarıyla yerine getiren, ancak mevcut koşullar içinde tanınmış ölçüleri aştığı anda kendisine bir sığıntı olduğu hatırlatılan veya tecrit edilen seçkinler arasında yer alır. Ağaoğlu'nun anılarında bu

dışlamanın yarattığı duygusal ezikliğin belirtilerini izlemek mümkündür.

Kemalist rejim Ağaoğlu'nun zengin deneyim ve birikiminden azami ölçülerde yararlanmışır. Liberal muhalefet eylemine girişmeden önce Ağaoğlu'nun hükümetin resmi yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye*'nin başyazarı olduğu; cumhuriyetin ilanı yıllarında Gökalp'le birlikte laiklik ilkelerinin haklılaştırılması ve saltanat/hilafet kurumlarının geleceğinin tartışma konusu haline getirilmesinde öncü katkıları bulunduğu hatırlatılmalıdır. Öte yandan rejimin dayandığı temel unsurları benimsemiş ve kararlılıkla savunmuştur: buna "milli şef" in karizmasının onaylanması da dahildir.

Ne var ki, 1930 yılı bir bakıma Ağaoğlu için yeni bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Gönülsüz olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) macerasına sürüklenmiş olan Ağaoğlu, artık hayatının sonuna dek düşüncelerini devlet/birey ilişkileri üzerinde yoğunlaştıracak ve bireyin önceliğine dikkati çekecektir. Böylece, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren resmiyet ve geçerlilik kazanmış olan Gökalpçı tezle açıkça tartışmaya girişen ender kişilerden biri olmasıyla ilgimizi çekmektedir. Bireysel gelişmenin önem ve değerini savunduğu *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930), *Devlet ve Fert* (1933), *Gönülsüz Olmaz* (1941) adlı eserleri ve Kropotkin'den *Etika* (1935) çevirisi bu dönemin ürünleridir. Ağaoğlu'nun liberal eğiliminin kaynaklarını sorgulamadan önce, bu eğilimin yüzeye çıkmasında etkili olan dönemin koşullarına dikkat çekmek gereği bulunmaktadır.

"Milli şef" karizmatik kişiliğiyle parti bürokrasisi içinde ortaya çıkan farklı eğilimlere karşı bir tür dengeleyici unsur fonksiyonu görmektedir. Bir bakıma söz konusu devlet-i çelişki ve farklılaşmanın yaratıcısı olduğu kadar dengeleyicisidir de.

Mevcut sistemin liberal himayecilik ile devletçilik seçe-

nekleri arasında bocaladığı, toplumun göstereceği reaksiyonun belirsizlikler taşıdığı 1930 yılı koşullarında SCF olayı, yapay bir demokrasi denemesi olmaktan daha çok, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içinde farklılaşma belirtileri gösteren bürokratik kadroların denetimini sağlamak, uygulanacak siyaset üzerinde kesin bir görüş birliğine ulaşmak ve toplumun nabzını ölçmek amacıyla “milli şef”in iradesiyle yönlendirilmiş bir çabanın ürünüdür. Sadece bunlar bile SCF’nin pragmatik, güncel kaygılarla tasarlanmış, gerektiğinde tasfiye edilebilecek geçici bir deney olduğunu göstermeye yeterli olabilir.

Ağaoğlu’nun *Serbest Fırka Hatıraları*’ndan da izlenebileceği gibi, SCF danışıklı, güdümlü bir girişimdir. Fırkanın kurucuları önceden belirlenmiş bir senaryonun isteksiz, adeta sevk edilmiş aktörleridir. Fırkanın geleceğine ilişkin belirsizlik atmosferi endişe yaratmaktadır. Diğer yandan kuruluş tarzı, temsil edeceği liberal düşünceye aykırıdır. Girişimin toplumsal bir temelden yoksun bulunduğu, yüksek bir devlet makamının sevk ve icazetinin eseri olduğu görülmektedir. Ancak kurulduktan sonra toplumun önemli bir kesiminin beklentilerine karşılık geldiğinin anlaşılması, fırkanın kapatılmasını gündeme getirecektir. SCF’nin kapatılmasından sonra, –sadece Ağaoğlu dışında– bütün üyelerinin fırkanın program hedeflerini savunmaktan büsbütün uzaklaşarak yeniden CHF bürokrasisinin hizmetine girmeleri, deneyin gerçek niteliğini sergilemesi bakımından düşündürücüdür. Fırkanın siyasi ömrünün yaklaşık üç ay sürmesi, adının ve programının dikte ettirilmesi, toplumsal tabandan yoksun oluşu, kurucu üyelerin bile atama yoluyla belirlenmesi, bütün bunlar, ülkemizde siyasal sürecin istikrarsızlığı konusunda ilgi çekici ipuçları vermektedir.

SCF’nin kapatılması Türk siyasal hayatında yeni bir dönemi açar. Siyasal ve ekonomik devletçilik gerek düşünce, ge-

rekse uygulama alanında alternatifsiz kalır. Artık liberal düşünceler vatana ihanetin bir ölçüsü ve devlet kadrolarından tasfiyenin en sağlam gerekçesi olarak görülmektedir. Bundan sonra devletçiliğin nüanslarını üreten çabalar ortaya çıkmaktadır: Ahmet Hamdi Başar'ın, İsmet Paşa grubunun ve SCF'yle benzer bir akıbeti paylaşacak olan Kadrocuların devletçilik yorumları...

Gerçekçi bakış açısını koruyarak denilebilir ki Rusya'da, İtalya'da ve başka komşu ülkelerde güdümlü, planlı ekonomilerin ve totaliter rejimlerin revaçta olduğu bir dönemde, bu deneyleri ilgiyle izleyen Türkiye'de Ağaoğlu'nun savunduğu görüşlerin yaygınlık kazanması düşünülemezdi.

* * *

Ağaoğlu, cumhuriyet ideolojisinin biçimlenmesinde olduğu kadar, adeta bir efsane haline gelen tek parti ve tek adam kültürünün aşılması (en azından büyüden arındırılması) çabasında da düşünsel rehberliğiyle dikkati çekmektedir. Böylece sanki çok partili cumhuriyetin habercisi gibidir. Ağaoğlu'nu, cumhuriyetin ilk 20-30 yılına damgasını vuran seçkin tipinin bir ölçüde dışına çıkararak nitelikleri, onu cumhuriyete yeniden ve daha sağlam bir şekilde bağlayacaktır.

Hayatının son dönemindeki muhalefeti nedeniyle Ahmet Ağaoğlu uzun bir süre unutulmaya terk edilmiş, eserleri ancak ailesinin özel gayretleri sonucu okuyucuya sunulabilmiştir. Daha önce yayınlanan diğer eserlerinin yanında ayrı bir yere sahip bulunan *Serbest Fırka Hatıraları*'nın ilk defa 1950'de yayınlanması rastlantı ürünü değildir. Bu hatıraların önemi, sadece cumhuriyet döneminin belli bir evresine ışık tutabilecek dolaysız bir tanıklık olmasından kaynaklanmıyor, Türkiye siyasal hayatında yeni bir dönemin açılmasını da simgeliyor.

Ağaoğlu'nun hatıraları Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarının gerçekçi ve samimi bir anlatımıdır. Bu niteliğiyle yakın tarihimiz için birincil elden belge olma özelliğini günümüzde de korumaktadır.

Ahmet Ağaoğlu'nun (1869-1939) Hayatı ve Eserleri

Hayatı

Ahmet Ağaoğlu, Karabađ'ın Şusa bölgesinde doğdu. Bir Türkmen aşireti olan ailesinin Erzurum'dan Kafkasya'ya göç ettiği bilinmektedir. Çok çeşitli uğraş alanlarında faaliyet göstermiştir: profesyonel gazeteci, siyasetçi ve akademisyen. Çocukluğunda öğrendiği Rusça'yı geliştirmek için Rus Jimnasyumu'na yazıldı. Lise öğrenimi yapmak üzere Tiflis'e gitti. Daha sonra Petersburg Politeknik Enstitüsü'ne başladı, ancak burada yarıda kesilen öğrenimini tamamlamak üzere kısa bir süre sonra Paris'e gitti. Sorbonne Üniversitesi'nde tarih, hukuk ve filoloji okudu, siyasal bilimler derslerini izledi. Paris Pratik Yüksek İncelemeler Okulu'nda İran dini ve uygarlığı konusunda uzman olan Darmesteter'den "Dođu Kavimleri Tarihi", Dođu Dilleri Okulu'nda Scheffer ve Barbier de Meynard'dan Dođu filolojisi dersleri aldı. Paris'te kazandığı oryantalist formasyonun derin izleri hemen hemen bütün eserlerinde görülecektir. Özellikle Ernest Renan ve hocası James Darmesteter'in üzerindeki etkisi güçlü oldu. Ayrıca Collège de France'a devam etti.

Ağaoğlu Batı'da öğrenim gören ilk Azerbaycan Türkleri arasında yer alır. Paris'te Ahmed Rıza, diğer Jön Türk liderleri ve Cemaleddin Afgani ile temaslarda bulundu. Darmesteter'in himayesi altında kısa zamanda Fransız entelektüel çevreleri arasına da girerek amatör gazeteciliğe atıldı. Daha üniversitede öğrenci iken *La Nouvelle Revue* (1891-1893) ve *Revue Bleu* (1892-1893) gibi seçkin periyodiklerde ilk makaleleri yayınlandı. *Journal des Débats*'ya "İran muhabiri" olarak katkıda bulundu. 1892'de Londra'da düzenlenen XIX. Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılarak "Les croyances mazdéennes dans la religion chiite (Şii Dininde Mazdekçi İnançlar)" konulu bir bildiri sundu. Ağaoğlu Paris'te 1888-1894 yılları arasında kaldıktan sonra İstanbul üzerinden Kafkasya'ya geri dönmüş (1894), bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra gazeteciliğe devam etmiştir. Hüseyinzade Ali ve Topçubaşı Ali Merdan gibi seçkin gazetecilerle birlikte Azeri basınının gelişmesinde etkin rol oynadı: *Hayat*, *İrşad*, *Terakki*, *Füyuzat* ve *Kaspi* (Rusça) gazetelerini yayınladı. 1905 ihtilalini izleyen dönemde Rusya Müslümanları arasında birlik oluşturma çabalarının yürütüldüğü bir kongrede delege olarak bulundu. Ermenilere karşı direniş yürüten Difai adlı gizli bir örgüt kurdu. Jön Türk ihtilalinden sonra Türkiye'ye geldi. İstanbul'da *Sırat-ı Müstakim*, *Sebil'ür-Reşad*, *Hikmet*, *Hilâl*, *Hak*, *Jeu-ne Turc*, *Yeni Mecmua* ve *İslâm Mecmuası*'nda vd. yazdı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin başyazarlığını yaptı. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi Türkçülük akımının önde gelen temsilcileri arasında yer aldı. *Türk Derneği*, *Türk Ocakları*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası* gibi Türkçü örgüt ve yayın organlarının faal üyeleri arasında bulundu. 1909'da Dârülfünûn Rusça ve Türk, Moğol tarihi öğretmeni, bir süre Maarif müfettişi ve Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü, 1912'de Afyonkarahisar mebusu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez heyeti üyesi oldu. 1918'de Azerbaycan'a gönderilen Kafkas or-

dularına siyasi müşavir sıfatıyla eşlik etti. Azerbaycan'da gelişen bağımsızlık hareketlerinde rol aldı. 1918'de İran'da yapılan İngiliz-Azerbaycan görüşmelerinde Azeri delegasyonunun başkanıdır. Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ı temsil etmek üzere görevliyken İstanbul'da tutuklandı (1919) ve Malta'ya sürgüne gönderildi. İlk Malta adayları arasındadır ve sürgünler arasında en kalın dosya sahibi kişidir. Sürgün dönüşünde (1921) Anadolu'ya geçti ve Kemalist rejimin hizmetine girdi. Çeşitli devlet kademelerinde görevlerde bulundu: 1921'den itibaren Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürü, Meclis'in 2. ve 3. dönem Kars milletvekili, Ankara Hukuk Fakültesi Hukuk-u Esasiye hocası ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi başyazarıdır. Ankara Hukuk Mektebi'nde Anayasa Hukuku dersleri verdi. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasında buludu. Parti kapatıldıktan sonra, çoğu üyesinin aksine CHF'ye geri dönmedi, muhalefetini sürdürdü. İstanbul Dârülfünûnu'na Hukuk Tarihi Müderrisi tayin edildi. Hükümete karşı muhalefetiyle tanınan *Akın* gazetesini kurdu (1933). *Son Posta*, *Cumhuriyet*, *Vatan* gazetelerinde siyasi makaleler; *Kültür Haftası*, *İnsan* vd. dergilerinde hukuk ve uygarlık tarihi üzerine yazılar yazdı. 1933 üniversite reformuyla birlikte kadro dışı bırakıldı. Ölümüne dek yazar olarak çalışmalarını yürüttü. 1939'da İstanbul'da öldü.

Eserleri*

İslam ve Ahund (1900) (Kafkasya) (Yayınlanmamıştır)

İslama Göre ve İslâmiyette Kadın (Tiflis, 1901) (Rusça'dan Hasan Ali Ediz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Birey ve Toplum Yay., Ank., 1985).

(*) Bunların dışında çeşitli rapor ve broşürleri, çok sayıda makalesi, *Malta Hatıraları* ve Yusuf Akçura'nın, *Türk Yılı*'nda (1928) yayınlanan uzun makalesinde bazı bölümleri kullanılan otobiyografisi de sayılabilir.

Hilafet ve Milli Hâkimiyet, (Ankara, 1939) (1923) (Ahmet Aġaoġlu, Ziya Gökalt, Hoca Rasih, Hoca Abidullah, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Falih Rifkı, Necmeddin Sadak, Celal Nuri, Hoca İlyas Sami Efendi vd. tarafından saltanatın ilgası sonrasında ve hilafetin ilgası öncesinde kaleme alınan ortak bir broşürdür.)

Türk Teşkilat-ı Esasiesi (Ankara, 1925-1929)

Üç Medeniyet (1919-1920 yıllarında Malta'da yazıldı. *Türk Yurdu*'nda tefrikalar halinde yayınlandı. İlk baskı Ankara 1928, ikinci baskı İstanbul 1972).

Ankara Hukuk Mektebi İkinci Sınıf Hukuk-ı Esasiye Notları (İstanbul, 1927)

İngiltere ve Hindistan (İstanbul, 1929)

Serbest İnsanlar Ülkesinde (İstanbul, 1930)

Hukuk Tarihi (Üniversite Dersleri) (İstanbul, 1931-1932)

Devlet ve Fert (İstanbul, 1933)

Etika (Kropotkin'den çeviri, İstanbul, 1935)

Ben Neyim? (İstanbul, 1939)

Azerbaycan'ın Ehemmiyeti (Ankara, 1940)

İran ve İnkılabı (Ankara, 1941)

Gönülsüz Olmaz (Ankara, 1941-1942)

İhtilal mi, İnkılap mı? (Ankara, 1941-1942)

Serbest Fırka Hatıraları (İstanbul, 1950)

Yakutlar (Seretkovski'den çeviri. Türk Tarih Kurumu'na basılmak üzere verilmiş, ancak yayınlanmamıştır.)

Peyami Safa'ya Ahiretten Mektuplar (yayınlanmamıştır.)

Birinci Baskıya Önsöz

SAMET AĞAOĞLU

Babam merhum Ahmet Ağaoğlu'nun, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, kısa ve heyecanlı hayatı ve sonu hakkındaki hâtıralarını iki düşünce ile neşretmeğe karar verdim:

Bunlardan birisi memlekette yerleşip inkişaf etmesine çalıştığımız gerçek demokrasinin ve samimî demokratların karşısına her zaman çıkan ve çıkacak olan zihniyeti ve o zihniyetin hareket tarzını çok canlı misallerle meydana koymaktır.

İkinci fikir, millî hayatımızın dikkate şayan bir hâdisesi olarak vukubulan bu teşebbüsün çok karanlık, aşağı yukarı dedikodulardan daha ileri gitmeyen tarihini biraz aydınlatmak ve bu suretle tarihe bir hizmette bulunmaktır.

Milletlerin hayatında muayyen devirlerin tarihini tesbit ederken başvurulacak en sağlam vesikalardan bir kısmını da o devirde rol almış, iş görmüş veya o devri yakından yaşamış olanların hâtıraları teşkil eder. Siyaset ve devlet adamlarının hâtıralarını yazmaları bu bakımdan onlar için bir vazife sayılmalıdır. Muayyen devirleri idare eden psikolojik hâleti, zihni durumu, gerçek telâkkileri ancak bu hâtıralar yo-

lu ile öğrenmek mümkündür. Resmî söz ve nutukların, yapılan ilânların, önde gözükenlerin arkasında saklı duran ihtiras ve arzular, şahsî temayüller ve nihayet yazılı vesikalara şu veya bu şekilde aksetmiş bulunan hâdiselerin gerçek mahiyeti hâtıralarla belli olur... Meselâ Atatürk'ün büyük nutkunda şahsî hâtıralar halinde anlatılmış olan hâdiseler Millî Mücadelenin birçok safhalarını, yazılı vesikaların aksine olarak meydana çıkarmıştır.

Fransız Cumhurreislerinden Raymond Poincaré'nin meşhur hâtıraları yakın Fransız tarihinin ve bilhassa umumî harp ve onu takip eden senelerin büyük hâdiselerini, bunlar hakkındaki birçok malûmatı altüst ederek aydınlattı.

Troçki'nin hâtıraları ise komünist ihtilâlinin birçok karanlık noktalarını, hasımlarının ve düşmanlarının dahi inkâr ve tekzibine imkân vermeyecek bir şekilde meydana çıkardı.

Muayyen devirlerde rol almış insanların hâtıralarının tarih bakımlarından bu büyük değer ve meziyetlerine mukabil esaslı bir de kusurları vardır. Bu kusur hâtıraların şahsî ve sübjektif oluşudur. Hâdiseler hâtıra sahibinin görüş ve anlayışına göre izah olunur ve birçok defa da hasis ve hodgâm temayüllerle hâdiselerin tahrifine gidilir.

Bu öyle bir kusurdur ki hâtıralar arasından hakikati bulup çıkarmağa çalışan tarihçiyi müşkül bir duruma sokar ve eğer bu tarihçi biraz sabırsız bir adam ise çıkaracağı netice muhakkak yanlış olur!

O halde hâtıraların tarihî vesika olma değeri ancak aynı devir ve hâdiseler hakkında mevcut başka hâtıralarla karşılaştırılarak müşterek ve birbirine bağlı noktaların ve izahların elde edilmesinden sonra başlar.

Ahmet Ağaoğlu'nun Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ait hâtıraları şüphesiz ki millî hayatımızın bu safhasına bir taraflı bir bakışın mahsulüdür. Ahmet Ağaoğlu bu macerada rol

allmış, Fırkanın doğuşundan saadet, batışından elem duymuş ve hâtıralarını da bu insanî hislerin tesiri içinde yazmıştır. Onun bu hâtıralarında anlattıklarının hakikat bakımlarından kontrol edilebilmesi için bu tecrübeye rol almış diğer kimselerin veya bu hâdisenin içinde yaşayanların kendi hâtıralarını anlatmaları icap edecektir.

Bugün Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar, başta Atatürk olmak üzere, hepsi Allah'ın rahmetine kavuşmuşlardır. Bunlar arasından yalnız Fırka lideri merhum Fethi Okyar'ın muharrir Ziya Şakir'e anlattığı anlaşılan bazı noktalar vardır. Binaenaleyh Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ait ve bu Fırka kurucuları tarafından Ahmet Ağaoğlu'nun bu hâtıralarından başka yazılmış hâtıralar yoktur denebilir ve bu hâtıralara Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hakikî tarihi diye bakılabilir.

Buna mukabil bu Partinin kuruluş ve hayat safhalarında tarafsız veya Cumhuriyet Halk Partisi mensubu sıfatıyla bulunanların kendi bilgilerini meydana koymaları imkânı vardır ki bu da hâtıraların doğruluğu hakkında bir ölçü olabilir!

Nihayet Serbest Cumhuriyet Fırkası'na birinci plânda bulunmadan mensup olan ve halen hayatta olan kimseler de vardır. Meselâ Üçüncü Büyük Millet Meclisi âzasından Galip ve Naki Beyler gibi! Kendi bilgilerini meydana koymak suretiyle hakikatin aydınlanmasına yardım edebilirler.

Merhum babamın *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hâtıraları*'ni neşrederken takip ettiğim hedefler, beni bu hâtıralarda şahıslara ait olan bazı kısımları çıkarmağa sevketti.

Ahmet Ağaoğlu'nun Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ait hâtıraları Türk içtimaî bünyesinin hastalıklarının bir hikâyesi diye de okunabilecektir. Bu hâtıralarda memleketimizde hür insan ve hür fikre karşı çıkan zihniyetin tam bir tahlilini bulmaktayız. En yüksek değerlerle yaratılmış seçkin insanların

bu vasıflarıyla uyaşmayan hareketlerinin sebep ve âmillerini bu hâtıralarda okumaktayız. En samimî arzu ve heyecanların nasıl kirlendiğini, nasıl âdileştğini ve bu bozuluşun sebeplerini gene bu hâtıralarda bulacağız. Bu hâtıralar Türk gençliğine ve Türk münevverine hür insan yolundaki mücadelesinin kolay bir şey olmadığını, insan şeref ve haysiyetini millî hayatın temeli yapacak büyük inkılâbın ıstıraplar pahasına elde edilebileceğini gösterecektir.

Dostunun ve düşmanın üzerinde birleştikleri en büyük vasfı samimî hürriyetçilik olan babam, bütün hayatında her çeşit mahrumiyetlere katlanarak, hür insan uğrundaki mücadelesine ölünceye kadar devam etti. Aynı yolda, aynı azim ve irade ile yürümeğe karar verdiğim bir sırada babamın bu mücadele hayatından bir safhayı daha Türk milletine açmakla, şimdi hayatta olsaydı kendisinin yapacağı bir işi ben yapmış oluyorum.

İkinci Baskıya Önsöz

SAMET AĞAOĞLU

Babam rahmetli Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Hâtıraları*'nı birinci baskıya birçok sebeplerle koymadığım bazı parçaların büyük kısmını da katarak tekrar yayınlıyorum. Böylece demokrasi mücadelesi tarihimizde bu denemeyi de hazin bir macera haline sokmuş sakat bir zihniyet ve hasta bir ruh daha da aydınlanmış oluyor. Bu zihniyet ve ruh filân ve filân kişiye mahsus değildir. Bu zihniyet ve ruh en büyüğünden en küçüğüne, en samimisinden en çıkarıcısına kadar devlet ve toplum kaderinde rol almış insanların hemen hepsine az veya çok hakimdir.

Bu kitabın birinci baskısını 1950'den önce yapmıştım. Aradan 22 yıl akıp geçti. Bu süre içinde benim de çeşitli yollar ve akıbetlerle katıldığım demokrasi kavgası durmadan devam etti, zafer günleri, kara günleri, kanlı günleri oldu. Saf idealistlerle sergüzeştçilerin, gerçek hürriyetçilerle gizli maksat sahiplerinin birbirine karıştığı bu kavgada bugüne kadar, hürriyete, insan haysiyet ve şerefi prensiplerine, demokrasiye inananlar acı çektiler, yenildiler. İnanmayanlar kazandılar. "Serbest Fırka" macerası da inananların inanma-

yanlar önünde mağlûp olma hikâyelerinin bir perdesinden başka bir şey değildir. Fakat Allah'a şükür kavga bitmemiştir. Hiçbir kuvvet, ne derece zalim olursa olsun, idealistleri yıldırmamıştır. İnsan haklarının eksiksiz uygulanacağı günler elbette gelecek, kavgada çekilmiş maddî ve manevî bütün acılar geçmişin hatıralarından ibaret kalacaktır.

Not: Bu ikinci baskıda metin ve belgelerde bazı cümleler ve kelimeler üslubu bozmamak, mânaya dokunmamak için en dar bir ölçü ile sadeleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Serbest Fırka'nın Kuruluşu

Kuruluş ve yayılış

1930 SENESİ Ağustos ayı idi.* Tatil zamanı idi. İstanbul'a geldim. Paris Sefiri olan Fethi Bey'in de İstanbul'a gelmiş olduğunu ve Boğaziçi'nde Necmeddin Molla Bey'in hanesinde oturduğunu haber aldım. Tâ İttihad (İttihad ve Terakki) zamanından beri tanıdığım ve Malta'daki müşterek esaret esnasında bir kat daha yaklaştığım Fethi Bey'i görmeğe gittim. Kendisini bulamadım. Molla Bey bana Fethi Bey'in Yalova'da olduğunu ve orada bir şeyler yapıldığını söyledi. Ertesi gün-

(*) Babamın hatıralarına başlarken aynı yaz annemle babam arasında benim yanımda geçen bir konuşmayı yazmaktan kendimi alamıyorum. Bu konuşma hem zeki bir kadının sezislerindeki kudreti, hem de babamın vaktiyle Hüseyin Cahid Yalçın'ın *Tanıdıklarım* isimli seri yazılarında söylediği gibi çocuk sağlığını göstermesi bakımından dikkate şayandır:

Atatürk babamı Serbest Cumhuriyet Fırkası'na soktuktan sonra İstanbul'a gelen annem babama, "Ahmet dedi, ben bu işin sonunu iyi görmüyorum."

"Neden Sitare?"

"Gazi sizleri denemek istiyor, belki de bu bir oyundur!"

Babam kızdı:

"Sen ne söylüyorsun kadın? Gazi söz verdi. Onun gibi bir adam söz verdikten sonra kim bu işi bozabilir?"

"Böyle bir ikinci fırka bir çoklarının işine gelmez! Onlar bozarlar."

Babam güldü ve anneme "sen delisin!" diyerek sözü kesti! -S. A.

nü Yalova'ya çağrıldım. İki aydan beri yaşlı hemşiremin yanında bulunan kızım Tezer'i, sırf biraz eğlensin diye, aldım ve Yalova'ya gittim. Meğer o günü, artık Yalova için bir masraf sandığı sıfatını almış olan "Seyrisefain" (Denizyolları idaresi) yeni kurmuş olduğu otel şerefine bir balo veriyormuş!

Büyükleri eğlendirmek için bu gibi balolar her fırsatta ve bahane ile her yerde herkes tarafından ve bilhassa "memleketin mukadderatı üzerinde müessir olmak isteyenler" tarafından verilmektedir.

Davetliler o kadardır ki oteller hıncahınç dolmuştur. Biz yersiz kaldık. Gakat Gazi için otelde daima iki oda saklandığını bildiğim için Başyavere müracaat ettim. Başyaver birkaç dakika sonra, "Gazi hazretleri baloya gelmenizi emrediyor," cevabını verdi. Resmî elbisem olmadığı halde gittim, dans salonuna girdim. Vakit sahibi Ahmet Asım Bey de orada idi. Onun yanında yer aldım ve salonu seyretmeğe koyuldum. Salonun ortasında Gazi, İsmet ve Kâzım Paşalar ile Fethi Bey görüşüyorlardı. Gazi etrafa bakınırken gözleri bana ilişti ve yanına gitmemi eliyle emretti.

Gazi, mutadı veçhile burnunu çekerek ve gülümseyerek, "Serbest Fırka (Parti) Reisi Fethi Bey!" diye beni Fethi Bey'e takdim etti ve bana hitaben, "Tabii Fethi Bey'le beraber çalışacaksınız!" dedi.

"Paşam! İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında tereddüt olunmaz mı?"

"Artık uzatma. Fethi Bey'le berabersin!.."

Dans başladı. Ben gene evvelki yerime geldim. Gazi bir hanımla dans ediyordu. Benim yanıma yaklaşırken durdu, bir kolunu boynuma attı, yüzümden öptü:

"Seni tebrik ediyorum. Fethi Bey'le anlaşmışsın!"

"Fethi Bey'i daha görmedim."

"Canım, siz tâ oteden beri anlaşmışsınız! Hemen gidip Fethi Bey'i de seni almış olduğu için tebrik edeceğim!"